ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Abdirajabov Jahongir Uchqun o'g'li

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

@jaxongirshm@gmail.com

DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATIDA BANK NAZORATINING O'RNI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH (MILLIYBANK MISOLIDA)

Annotatsiya. Mazkur maqolada davlat moliyaviy nazorati tizimida bank nazoratining o'rni va uni takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Xususan, Milliy bank misolida bank nazoratining asosiy yo'nalishlari, moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi roli hamda nazorat mexanizmlarining samaradorligi o'rganilgan. Tadqiqot davomida bank nazorati tizimidagi mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish va nazorat tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Davlat moliyaviy nazorati, bank nazorati, moliyaviy barqarorlik, risklarni boshqarish, bank tizimi, audit, nazorat mexanizmlari, Milliy bank, prudensial nazorat, moliyaviy tizim.

Abstract. This article analyzes the role of banking supervision in the system of state financial control and ways to improve it. In particular, the study examines the main directions of banking supervision, its role in ensuring financial stability, and the effectiveness of control mechanisms based on the example of the National Bank. The research identifies existing problems in the banking supervision system and proposes scientifically grounded recommendations for improving supervisory mechanisms.

Keywords: State financial control, banking supervision, financial stability, risk management, banking system, audit, supervisory mechanisms, National Bank, prudential supervision, financial system.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda davlat moliyaviy nazorati tizimida bank nazoratining o'rni alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bank tizimi iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning barqaror faoliyati moliyaviy tizimning umumiy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu sababli, banklar faoliyatini samarali nazorat qilish va nazorat mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biridir.

So'nggi yillarda O'zbekiston bank tizimida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Xususan, 2025 yil boshiga kelib tijorat banklari aktivlari hajmi 700 trln so'mdan oshdi, kredit portfeli esa 500 trln so'mga yaqinlashdi. Bu esa bank tizimining iqtisodiyotdagi rolini sezilarli darajada oshirganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, banklar faoliyatining kengayishi ularni samarali nazorat qilish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Davlat moliyaviy nazorati tizimida bank nazorati moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, bank risklarini kamaytirish va tizimli inqirozlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, prudensial nazorat mexanizmlarining joriy etilishi banklarning kapital yetarliligi, likvidligi va risk darajasini doimiy monitoring qilish imkonini bermoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, bank nazorati tizimining samaradorligi moliya tizimi barqarorligini ta'minlashda asosiy omillardan biridir. So'nggi yillarda global moliya inqirozlari

va iqtisodiy beqarorlik sharoitida bank nazoratini kuchaytirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur maqolada davlat moliyaviy nazorati tizimida bank nazoratining o‘rni va uni takomillashtirish yo‘nalishlari Milliy bank misolida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida bank nazorati tizimidagi mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar sharhi

Davlat moliyaviy nazorati tizimida bank nazoratining o‘rni va uni takomillashtirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Ushbu yo‘nalishda xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan bank nazoratining nazariy asoslari, prudensial tartibga solish mexanizmlari hamda moliyaviy barqarorlikni ta’minlash masalalari chuqur o‘rganilgan.

Bank nazoratining nazariy asoslari Frederic S. Mishkin ilmiy ishlarida keng yoritilgan bo‘lib, unda bank tizimida risklarni boshqarish, kapital yetarliligi va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning muhimligi asoslab berilgan. Muallifning fikricha, samarali bank nazorati moliyaviy inqirozlarning oldini olishda muhim vosita hisoblanadi.

Tijorat banklari faoliyatini boshqarish va nazorat qilish masalalari Peter S. Rose tadqiqotlarida yoritilib, unda banklarda ichki nazorat tizimini rivojlantirish, audit mexanizmlarini takomillashtirish va risklarni kamaytirish zarurligi ta’kidlangan. Muallif bank nazoratining samaradorligi bank tizimi barqarorligini ta’minlashda muhim omil ekanligini qayd etadi.

Bank nazorati va prudensial tartibga solish masalalari xalqaro tashkilotlar tomonidan ham keng o‘rganilgan. Xususan, Bank for International Settlements tomonidan ishlab chiqilgan Bazel standartlari banklar faoliyatini nazorat qilishning asosiy tamoyillarini belgilaydi. Ushbu standartlar bank kapitalining yetarliligi, likvidlik darajasi va risklarni boshqarish tizimini tartibga solishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, International Monetary Fund va World Bank hisobotlarida bank nazorati tizimining moliyaviy barqarorlikni ta’minlashdagi roli keng tahlil qilingan. Ushbu manbalarda banklar faoliyatini samarali nazorat qilish orqali moliyaviy tizimdagi xavflarni kamaytirish mumkinligi asoslab berilgan.

Mahalliy iqtisodiy adabiyotlarda ham bank nazoratini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki va boshqa rasmiy manbalarda bank tizimini tartibga solish, prudensial nazoratni kuchaytirish va moliyaviy nazorat mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar yoritilgan.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, davlat moliyaviy nazorati tizimida bank nazoratini takomillashtirish moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, bank risklarini kamaytirish va iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, zamonaviy sharoitda bank nazoratida innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni joriy etish zarurati ortib bormoqda.

Asosiy va tahliliy qism

Davlat moliyaviy nazorati tizimida bank nazorati moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, bank tizimida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan risklarni kamaytirish hamda tizimli inqirozlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy sharoitda bank nazorati prudensial tartibga solish, ichki audit va tashqi nazorat mexanizmlarini o‘z ichiga olgan murakkab tizim sifatida shakllanmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston bank tizimida kuzatilayotgan o‘sish tendensiyalari bank nazoratining ahamiyatini yanada oshirmoqda. Xususan, 2025 yil boshiga kelib tijorat banklari aktivlari 700 trln so‘mdan oshib, kredit portfeli 500 trln so‘mga yaqinlashdi. Bu esa banklar faoliyati ustidan samarali nazoratni ta’minlash zaruratini kuchaytiradi.

Bank nazoratining asosiy yo‘nalishlari sifatida kapital yetarliligini ta’minlash, likvidlikni boshqarish, kredit risklarini kamaytirish va operatsion risklarni nazorat qilish muhim o‘rin tutadi. Prudensial nazorat mexanizmlari orqali banklarning moliyaviy barqarorligi doimiy ravishda

monitoring qilinadi. Xususan, kapital yetarliligi ko‘rsatkichlari banklar faoliyatining xavfsizligini ta’minlashda muhim indikator hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda bank tizimida kredit portfelining kengayishi bilan birga kredit risklari ham ortib bormoqda. Shu sababli, bank nazorati tizimida risklarni baholash va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish va kredit portfeli sifatini yaxshilash dolzarb vazifalardan biridir.

Milliy bank misolida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bankda ichki nazorat va audit tizimi bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda. Bank tomonidan risklarni boshqarish, kreditlash jarayonlarini nazorat qilish va moliyaviy operatsiyalarni monitoring qilish bo‘yicha zamonaviy yondashuvlar joriy etilmoqda. Shu bilan birga, bank faoliyatida xalqaro standartlarga mos nazorat mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha ishlar olib borilmoqda.

Shu bilan birga, mavjud ijobiy o‘zgarishlarga qaramasdan, bank nazorati tizimida ayrim muammolar ham mavjud. Xususan, risklarni baholash tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi, ayrim banklarda ichki nazorat mexanizmlarining sustligi hamda nazorat jarayonlarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi ushbu sohadagi asosiy muammolar qatoriga kiradi.

Tahlillar natijasida shuni ta’kidlash mumkinki, davlat moliyaviy nazorati tizimida bank nazoratini takomillashtirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi lozim: prudensial nazoratni kuchaytirish, risklarni boshqarish tizimini rivojlantirish, ichki audit va nazorat mexanizmlarini takomillashtirish hamda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish.

Muallif fikricha, bank nazoratini samarali tashkil etish orqali nafaqat bank tizimi barqarorligini ta’minlash, balki butun moliyaviy tizimning barqaror rivojlanishiga erishish mumkin. Shu sababli, bank nazorati tizimini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

1-jadval

Tijorat banklarida bank nazorati ko‘rsatkichlari dinamikasi (2023–2025 yil)

Ko‘rsatkichlar	2023 yil	2024 yil	2025 yil (prognoz)
Bank aktivlari (trln so‘m)	620	680	720
Kredit portfeli (trln so‘m)	460	490	520
Kapital yetarliligi darajasi (%)	16,5	17,2	18,0
Likvidlik koeffitsienti (%)	115	118	120
Muammoli kreditlar ulushi (%)	5,2	4,8	4,5
Risklarni qoplash darajasi (%)	125	130	135

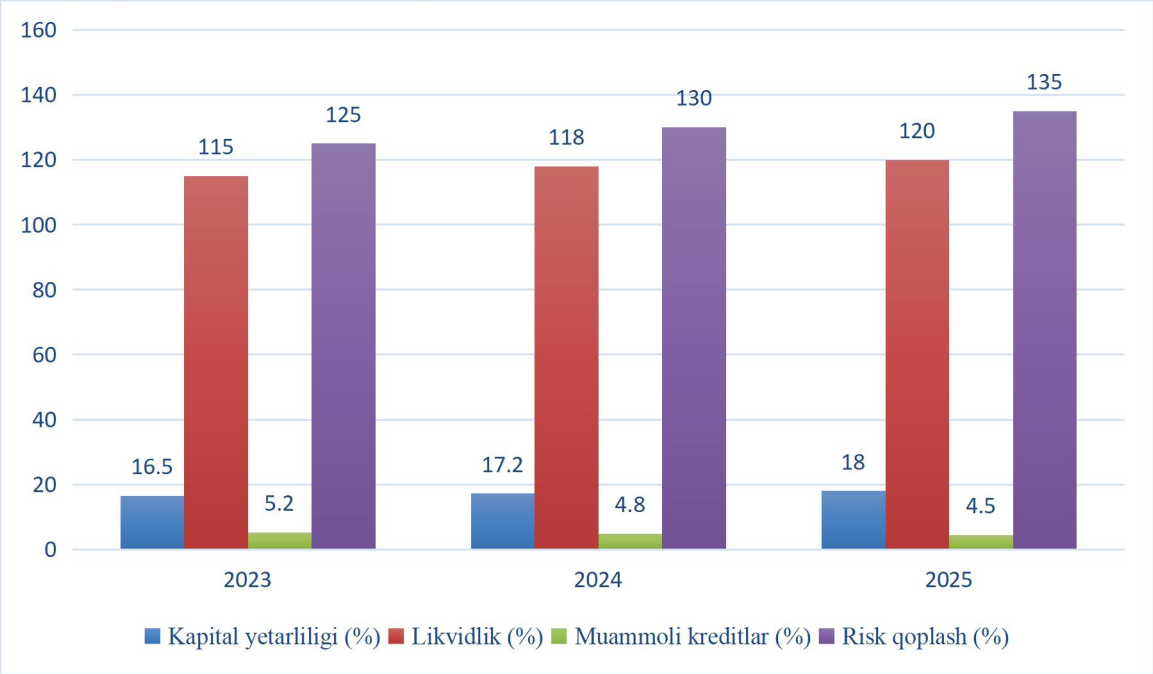
Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki hisobotlari, tijorat banklari moliyaviy ko‘rsatkichlari hamda bank nazorati bo‘yicha rasmiy ma’lumotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, 2023–2025 yillar davomida tijorat banklarida moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari ijobiy dinamikaga ega. Xususan, kapital yetarliligi darajasining 16,5 foizdan 18 foizgacha oshishi banklarning moliyaviy xavfsizligi

mustahkamlanayotganini bildiradi. Likvidlik koeffitsientining oshishi esa banklarning qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish qobiliyati yaxshilanayotganidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, muammoli kreditlar ulushining kamayishi bank nazoratining samaradorligi ortib borayotganini ko‘rsatadi. Risklarni qoplash darajasining oshishi esa banklarning ehtimoliy yo‘qotishlarga tayyorgarlik darajasi yuqori ekanligini bildiradi.

Muallifning fikricha, ushbu ijobiy natijalarga qaramasdan, bank nazorati tizimini yanada takomillashtirish uchun risklarni baholash tizimini chuqurlashtirish, ichki audit mexanizmlarini kuchaytirish va raqamli nazorat tizimlarini keng joriy etish zarur. Bu esa bank tizimining barqarorligini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

1-rasm. Bank nazorati samaradorligini aks ettiruvchi asosiy ko‘rsatkichlar dinamikasi (2023–2025 yil.)

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki hisobotlari, tijorat banklari moliyaviy ko‘rsatkichlari hamda bank nazorati bo‘yicha rasmiy ma’lumotlar asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

Diagramma ma’lumotlari 2023–2025 yillar davomida bank nazorati ko‘rsatkichlarining ijobiy dinamikasini ko‘rsatadi. Xususan, kapital yetarliligi darajasining oshishi banklarning moliyaviy barqarorligi mustahkamlanayotganini bildiradi. Likvidlik ko‘rsatkichining ortishi esa banklarning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish qobiliyati yaxshilanayotganidan dalolat beradi.

Muammoli kreditlar ulushining kamayishi bank nazorati tizimi samaradorligi ortib borayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, risklarni qoplash darajasining oshishi banklarning ehtimoliy moliyaviy yo‘qotishlarga tayyorligini oshirayotganini anglatadi.

Muallifning shaxsiy pozitsiyasiga ko‘ra, ushbu ijobiy natijalarga qaramasdan, bank nazoratini yanada takomillashtirish uchun risklarni baholash tizimini chuqurlashtirish, ichki audit mexanizmlarini kuchaytirish va raqamli nazorat texnologiyalarini keng joriy etish zarur. Bu esa bank tizimining uzoq muddatli barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, davlat moliyaviy nazorati tizimida bank nazoratining samarali tashkil etilishi moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston bank tizimida kuzatilayotgan o‘sish tendensiyalari bank nazoratining rolini yanada kuchaytirganini ko‘rsatadi. Xususan, bank aktivlari va kredit portfelining ortishi nazorat mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, prudensial nazorat mexanizmlarining joriy etilishi, kapital yetarliligi va likvidlik ko‘rsatkichlarining yaxshilanishi bank tizimi barqarorligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, muammoli kreditlar ulushining kamayishi bank nazoratining samaradorligi ortib borayotganini tasdiqlaydi.

Milliy bank misolida olib borilgan tahlillar bankda ichki nazorat va audit tizimi rivojlanib borayotganini ko‘rsatdi. Biroq, bank nazoratini yanada takomillashtirish uchun risklarni boshqarish tizimini chuqurlashtirish, zamonaviy raqamli nazorat mexanizmlarini joriy etish va xalqaro standartlarga moslashish zarurati saqlanib qolmoqda.

Muallif xulosasiga ko‘ra, davlat moliyaviy nazorati tizimida bank nazoratini takomillashtirish orqali bank tizimining barqarorligini mustahkamlash, moliyaviy risklarni kamaytirish va iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash mumkin. Shu bois, ushbu yo‘nalishda ilmiy asoslangan yondashuvlar va amaliy choralarni amalga oshirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Takliflar:

1. Prudensial nazoratni kuchaytirish – banklarda kapital yetarliligi, likvidlik va risk ko‘rsatkichlarini xalqaro standartlar asosida muntazam monitoring qilish tizimini rivojlantirish zarur.
2. Risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish – kredit, likvidlik va operatsion risklarni baholashning zamonaviy usullarini joriy etish hamda stress-test tizimini kengaytirish lozim.
3. Ichki audit va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish – banklarda ichki audit xizmatining mustaqilligini ta’minlash va uning samaradorligini oshirish muhim.
4. Raqamli nazorat tizimlarini joriy etish – bank nazoratida avtomatlashtirilgan monitoring, real vaqt rejimida nazorat (real-time supervision) va raqamli platformalardan foydalanishni kengaytirish kerak.
5. Muammoli kreditlarni kamaytirish choralarini kuchaytirish – kredit portfelini sifat jihatdan yaxshilash, qarzdorlikni boshqarish tizimini takomillashtirish zarur.
6. Xalqaro standartlarga moslashuvni jadallashtirish – Bazel standartlari va boshqa xalqaro prudensial talablarni to‘liq joriy etish orqali bank nazoratini takomillashtirish lozim.
7. Davlat moliyaviy nazorati organlari o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish – Markaziy bank, audit organlari va boshqa nazorat institutlari o‘rtasida axborot almashuvini rivojlantirish muhim.
8. Kadrlar salohiyatini oshirish – bank nazorati sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarning malakasini oshirish, xalqaro tajribani o‘rganish va amaliyotga joriy etish zarur.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi va bank nazorati bo‘yicha yillik hisobotlar. 2022–2025 yy.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi.
O‘zbekiston Respublikasining makroiqtisodiy va moliyaviy ko‘rsatkichlari bo‘yicha statistik to‘plamlar. 2023–2025 yy.
3. Bank for International Settlements. Basel Core Principles for Effective Banking Supervision. Basel, 2019.

4. International Monetary Fund. Financial Sector Assessment Program (FSAP) Reports. Washington D.C., 2022–2024.
5. World Bank. Global Financial Development Report. Washington D.C., 2023–2024.
6. Frederic S. Mishkin. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. 12-nashr. Pearson, 2022.
7. Peter S. Rose, Sylvia C. Hudgins. Bank Management and Financial Services. McGraw-Hill, 2021.
8. O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. Davlat moliyaviy nazorati bo‘yicha hisobotlar. 2022–2024 yy.
9. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Davlat moliyaviy nazorati va byudjet nazorati bo‘yicha rasmiy materiallar. 2022–2024 yy.
10. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki. Bankning yillik moliyaviy hisobotlari. 2023–2024 yy.
11. O‘zbekiston Respublikasi qonunlari:

– “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun (yangi tahrir);
– “Markaziy bank to‘g‘risida”gi Qonun;

– davlat moliyaviy nazoratiga oid normativ-huquqiy hujjatlar.

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon va qarorlari:
– PF–60 (2022 yil) “Bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”;
– PQ–3270 va boshqa tegishli qarorlar.